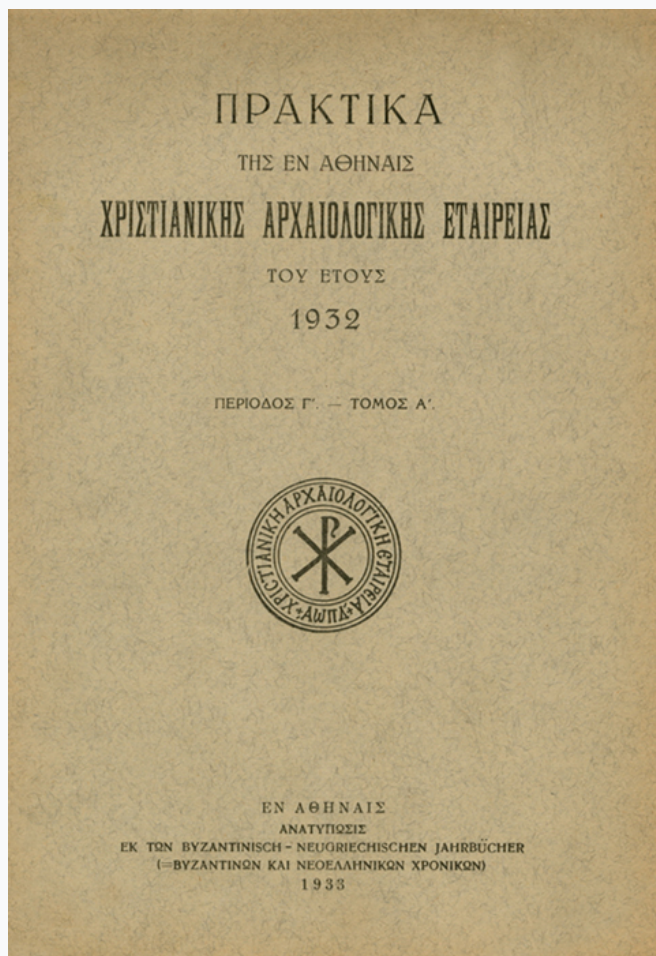

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 1 (1933)

Δελτίον ΧΑΕ 1 (1932), Περίοδος Γ'

Μεταβυζαντινά κρητικά μνημεία

Νικόλαος Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

doi: [10.12681/dchae.1352](https://doi.org/10.12681/dchae.1352)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ Ν. Β. (2013). Μεταβυζαντινά κρητικά μνημεία. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 1, 141-149. <https://doi.org/10.12681/dchae.1352>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Μεταβυζαντινά κρητικά μνημεία

Νικόλαος ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

Δελτίον ΧΑΕ 1 (1932), Περίοδος Γ' • Σελ. 141-149

ΑΘΗΝΑ 1933

ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΡΗΤΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ

Α'

“Αγιοι Ἀνάργυροι, παλαιὸς καθεδρικός ναὸς Χανίων

Ἑπὶ

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗ

Εἰς τὸ ΝΑ. ἄκρον τῆς παλαιᾶς πόλεως Χανίων, εἰς τὴν παλαιὰν χριστιανικὴν συνοικίαν τὴν καὶ σήμερον γεννώσαν ζωηροτάτην τὴν ἐντύπωσιν τῆς ἐνετικῆς οἰκοδομικῆς, κεῖται μικρὸς ναὸς τιμώμενος εἰς μνήμην τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων.

Ἐπὶ τουρκοκρατίας ὁ ναὸς οὗτος ἦτο ὁ μοναδικὸς ὀρθόδοξος ἐντὸς τοῦ φρουρίου, καὶ - ὡς ἦτο ἐπόμενον - ἐχρησίμευεν ὡς καθεδρικός τοῦ ἐπισκόπου Κυδωνίας καὶ Ἀποκορώνου, τοῦ ἐδρεύοντος ἐν Χανίοις. Ὅλίγα βήματα ἀπ' αὐτοῦ, ἐντὸς γραφικῆς αὐλῆς, εὐρίσκειται καὶ τὸ παλαιὸν ἐπισκοπικὸν μέγαρον, εἰς τὸ ὁποῖον μέχρι τέλους σχεδὸν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος διέμενον ὁ ὀρθόδοξος ἐπίσκοπος. Ἐχρησίμευσαν δ' οἱ Ἀγιοι Ἀνάργυροι ὡς καθεδρικός μέχρι τοῦ 1859, ὅτε ἀπεπερατώθη ὁ ναὸς τῶν Εἰσοδίων. Τούτου ἡ οἰκοδομὴ ἐγένετο μετὰ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ Χάτι Χουμαγιούν, εἰς τὸ κέντρον τῆς πόλεως καὶ ἐπὶ τῶν ῥειπίων ἐνετικοῦ ναοῦ, πιθανώτατα τῆς Santa Chiara, ἣτις εἶχε μεταβληθῆ ὑπὸ τῶν Τούρκων εἰς σαπωνοποιεῖον, ἰδιοκτησίαν τότε τοῦ Βελῆ πασᾶ. Περὶ δὲ τὸ 1890 ἐκτίσθησαν τὰ Κοινοτικὰ Καταστήματα πλησίον τοῦ ναοῦ καὶ ὁ ἐπίσκοπος μετέφερεν ἐκεῖ τὴν κατοικίαν του.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν τῆς τουρκοκρατίας ὡς νεκροταφεῖον ἐχρησιμοποιεῖτο ὁ παλαιὸς ναὸς τοῦ Ἁγίου Λουκᾶ (κατεδαφισθεὶς τῷ 1932 λόγῳ ἀνακαινίσεως), ἔξω τῆς πόλεως κείμενος. Ἐκτὸς δ' ὀλίγων παρεκκλησιῶν τῆς Χαλέπας καὶ τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Ταυλᾶ (καὶ τούτου κατεδαφισθέντος πρὸς διειτίας), ἡμίσειαν ὥραν ἀπὸ τῆς πόλεως ἀπεῖχεν ἡ Μονὴ τοῦ Χαροφύλακος (Χρυσοπηγῆς), εἰς τὴν ὁποίαν ἠδύναντο νὰ ἐκκλησιάζωνται οἱ χριστιανοὶ τοῦ Τοπαλτί.

Αἱ τρεῖς αὗται μικραὶ ἐκκλησίαι ἐπήρουν τότε εἰς τὰς ἀνάγκας τῶν χριστιανῶν, ἂν καὶ ἐν τῷ συνόλῳ τῶν δὲν θὰ ἐχώρουν περισσοτέρους τῶν πεντακοσίων πιστῶν.

Ἡ ἔξωτερικὴ ὄψις τοῦ ναοῦ τῶν Ἀγ. Ἀναργύρων δὲν προδίδει παλαιότητα. Ἐπάρχει διὰ τὸν ναὸν παράδοσις κληροδοτουμένη ἀπὸ στόματος εἰς

στόμα, καθ' ἣν οἱ Τούρκοι καταλαβόντες τὴν πόλιν τῷ 1645 κατέλαβον καὶ τὸν ναὸν τοῦτον, τὸν ὁποῖον ὅμως δὲν μετέβαλον εἰς τζαμί. Τὸν ἀπέδωκαν δ' ἀργότερον, κατόπιν θαύματος.

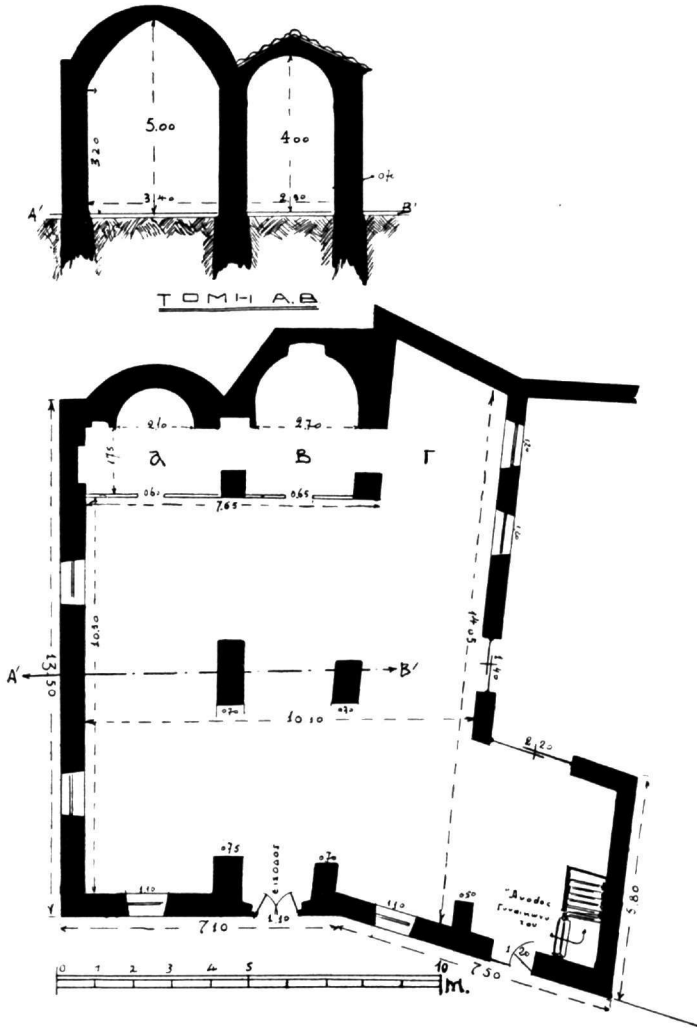
Ὁ Gerola παρέλευσε νὰ περιλάβῃ τὸν ναὸν εἰς τὰ Monumenti Veneti nell' Isola di Creta. Ἐν τούτοις εὔρομεν ἡμεῖς αὐτὸν ρητῶς σημειωμένον εἰς τὸν χάρτην τοῦ Coronello (1625), παρατηρήσαμεν δέ, ὅτι καὶ εἰς τὸν τοῦ Boschini, (1651) ὅτι εἰς τὸν αὐτὸν τόπον ὑπάρχει ἐκκλησίδιον, τοῦ ὁποίου δὲν σημειοῦται τὸ ὄνομα. Καὶ εἰς τὴν χειρόγραφον παρὰ τῷ Ἱστορικῷ Ἀρχεῖῳ Descrizione di Candia τοῦ P. Castrofilaca (1583) εὔρομεν ἐν τῇ πόλει συνοικίαν καλουμένην S. Anargiri, ἐκ τῆς ὁμωνύμου προφανῶς ἐκκλησίας. Ὡστε ὁ ναὸς εἶναι ἀρχαιότερος τοῦ ἐν τῇ πλατείᾳ Σπλάντζιας San Rocco, (1630) ὡς μαρτυρούμενος δ' εἰς πηγὴν τοῦ τέλους τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος ὑφίστατο ἐπὶ ἐνετοκρατίας καὶ διετέλεσε καθεδρικός ναὸς ἐπὶ τουρκοκρατίας. Ὁ χρόνος τῆς ἰδρύσεώς του δὲν δύναται νὰ καθορισθῇ ἀκριβῶς, ἔνεκα τῶν κατὰ καιροὺς μετασκευῶν του.

A'. Περιγραφή τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ ναοῦ.

Ὁ ναὸς, ὅπως τὸν παρουσιάζει τὸ παρατιθέμενον σχέδιον, δι' ὃ χάριτας ὀφείλω εἰς τὸν φίλον κ. Ἀλ. Στυλ. Κουτσουδάκη, ὅστις τὸ παρεσκευάσεν, εἶναι δίκλιτος, μὲ προσθήκην ἐν εἴδει τρίτου κλίτους. Τὸ κλίτος A εἶναι ναὸς τοῦ Ἀγ. Χαλαλάμπου, τοῦ ὁποίου εἰς τὸ εἰκονοστάσιον εὐρίσκεται εἰκὼν κρητικῆς τέχνης, παλαιά, ἀλλ' ἐπεσκευασμένη. Αἱ εἰκόνες τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Θεομήτορος φέρουν χρονολογίας 1837, αἱ δὲ τοῦ δωδεκαόρου 1841. Ἐκ τούτου συμπεραίνω, ὅτι ἐγένεν ἀνακαινίσις τοῦ ναοῦ κατὰ τὴν τετάρτην δεκαετηρίδα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Τὸ κλίτος τοῦτο εἶναι κανονικόν, θολωτὸν καὶ ἀρκετὰ εὐρύχωρον.

Τὸ κλίτος B εἶναι καὶ τὸ ἀρχαιότερον. Ἴσως ἀπετέλει ἰδιωτικὴν ἐκκλησίαν (capella) ἀρχόντων, ἐχόντων τὴν Κρητικὴν ἢ Ἐνετικὴν εὐγένειαν, φεουδαρχῶν δηλαδὴ ὀρθοδόξων. Ὁ θόλος του εἶναι πρὸς μὲν τὸ ἱερὸν βαθύτερος καὶ ὑψηλότερος, πρὸς δὲ τὴν ἔξοδον χαμηλότερος. Τὰ ἐκατέρωθεν τοιχώματα τοῦ παλαιοῦ ναοῦ ἔχουν διαρρυθμισθῆ εἰς καμάρας, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ μὲν βόρειαι ἀνοίγονται πρὸς τὸ κλίτος A', αἱ δὲ νότιαι πρὸς τὸ καταλήγον εἰς κόγχην, παράπλευρον τοῦ ἱεροῦ τοῦ ναοῦ. Φαίνεται δὲ τοῦτο ὡς προσθήκη ἀρκετὰ νεωτέρα, τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος πιθανώτατα, γενομένη πρὸς εἴρυσιν τοῦ ναοῦ καὶ πρὸς στέγασιν γυναικωνίτου. Ἀλλὰ τὸ κλίτος Γ προϋπήρχεν ὡς καμαρωτὸν οἰκοδομήμα, ἰσοῦπὲς τῶν κλιτῶν A καὶ B. Τοῦτο κρίνω ἐκ τῆς κόγχης, ἧς ὁ τοῖχος ἐκτίσθη εἰς συμπλήρωσιν καμάρας, τὸ τόξον τῆς ὁποίας εἶναι καὶ τώρα καταφανές. Ἐξ ἄλλου πρὸς τὸ μέρος τοῦτο τὰ καμαρωτὰ ἐνετικὰ οἰκοδομήματα συνεχίζονται διὰ τοῦ κελλίου τοῦ νεωκόρου. Ἐκεῖ, εἰς τὴν κόγχην, ἀνηρτήθησαν δύο πίνακες παλαιοί, κρη-

τικῆς τέχνης, εἰς ὕψος τριῶν περίπου μέτρων, ἀφιερώματα κρητῶν ὀρθοδόξων εὐγενῶν, οἵτινες καὶ ἐξωγράρισαν τὰ οἰκόσημά των ἐπ' αὐτῶν.

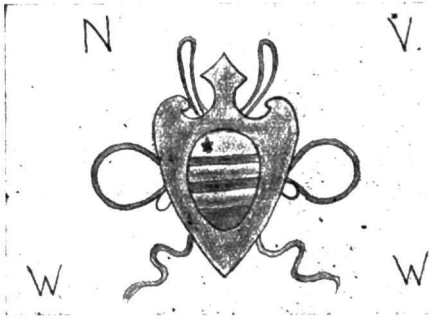
Εἰκ. 1. Κάτοπις καὶ τομὴ τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγ. Ἀναργύρων ἐν Χανίοις Κρήτης.

Β'. Περιγραφή τῶν διασωθεισῶν εἰκόνων.

Ὁ πρῶτος τῶν δύο, περὶ ὧν ἀνωτέρω, πινάκων παριστᾷ τὴν ΚΡΙΣΙΝ, θέμα σύνθητες εἰς τοιχογραφίας μεταβυζαντινῶν κρητικῶν μνημείων, καὶ δὴ τῆς Δυτικῆς Κρήτης. Ἔχει διαστάσεις μετὰ τοῦ πλαισίου 1,50×2,40 μ. καὶ

διατηρεῖται εἰς πολὺ καλὴν κατάστασιν. Παριστᾷ τὴν Δευτέραν Παρουσίαν εἰς διαφόρους σκηνάς.

Σειρᾷ πρώτη. Ἄνω ἐν τῷ μέσῳ ὁ Ἰησοῦς ἐπὶ θρόνου, δίκην Ἡλίου. Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἡ Θεομήτωρ, ὁ Πρόδρομος καὶ οἱ Ἀπόστολοι ἐπὶ θρόνων. Ὁ ζωγράφος προσδιώρισεν ἐπίθετα εἰς τοὺς Ἀποστόλους, ἀναλογοῦντα εἰς πολυτίμους λίθους. Οὕτω τὸν Θωμᾶν ἀποκαλεῖ Βήρυλλον, τὸν Βαρθολομαῖον Χρυσόλιθον, τὸν Σίμονα Ὑάκινθον, τὸν Λουκᾶν Χρυσόπρασσον, τὸν Ἰωάννην Σμάραγδον, τὸν Πέτρον Ἰασπιν, τὸν Παῦλον Σάπφειρον, ἄλλον τινά, τοῦ ὁποίου ἀπεσβέσθη τὸ ὄνομα, Τοπάζιον, τὸν Ἀνδρέαν Χαλκηδόνα, καὶ τὸν Ἰάκωβον Σαρδόνυχον. Τὰ ἀντίστοιχα ὀνόματα καὶ ἐπίθετα δύο μορφῶν δὲν μοι ἦσαν δι' ἀνάγνωσιν ἐμφανῆ (Σάρδιος καὶ Ἀμέθυστος). Ταῦτα προφανῶς ὁ ζωγράφος ἠρύσθη ἐκ τῆς Ἀποκαλύψεως, ἐν ἣ τὰ ὀνόματα τῶν πολυτίμων λίθων τίθενται ὡς δηλωτικά τῆς θέσεως, ἣν εἶχον ἐν τῷ Χριστιανισμῷ οἱ Ἀπόστολοι «καὶ οἱ θεμέλιοι τοῦ τείχους τῆς πόλεως (τῆς ἄνω Ἱερουσαλήμ) παντὶ λίθῳ τιμῷ κεκοσμημένοι» (Ἀποκάλυψις Ἰωάννου καὶ στ. 19-21).

Εἰκ. 2. Οἰκόσημον κάτωθεν τῆς εἰκόνης Δευτέρας Παρουσίας (τῆς Κρίσεως).

δεικνύουν αἱ σχετικαὶ ἐπιγραφαί. Κάτωθι μορφῆς ἐκ τῆς ομάδος δικαίων καὶ προφητῶν, ὑπάρχουν ζωγραφισμένα: οἰκόσημον, ράβδοι ἐρυθραὶ καὶ χρυσαῖ ὀριζόντιαι, ἐναλασσόμεναι κάτωθι μικροῦ ἐρυθροῦ ἀστέρος, ἐντὸς καρδιοσχημοῦ θυρεοῦ κιτρίνου, ἐκατέρωθεν τοῦ ὁποίου ἐλίσσεται ταινία ἐρυθρὰ (εἰκ. ἀρ. 2). Καὶ ἐκατέρωθεν τὰ γράμματα

N	V
W	W

Πιθανότατα τὰ N. V. δηλοῦν τὴν Nobilitatem Venetam τοῦ ἀφιερωτοῦ τῆς εἰκόνης.

Ἀριστερὰ τοῦ σταυροῦ καὶ μετὰ τοὺς ἀγγέλους συνεχίζονται αἱ παραστάσεις τῶν δικαίων, ἀνεπίγραφοι.

Τὸ κέντρον τῆς τρίτης σειρᾶς, ἐξ ἧς ἄρχεται τὸ β' ἥμισυ τῆς εἰκόνης (κάτω) κατέχει ἄγγελος ἐντὸς νεφελῆς φωτεινῆς, κρατῶν διὰ τῆς δεξιᾶς ρομ-

φαίαν και τῆς ἀριστερᾶς τὸν ζυγὸν τῆς Κρίσεως. Δεξιὰ αὐτοῦ ὄμιλος ἀγγέλων, ἔξ ὧν οἱ δύο πτερωτοὶ μὲ ρομφαίας, εἷς δὲ μετὰ ζυγοῦ, ἀποκρούει δαίμονα. Ἐπιγραφή παρατίθεται «**Η ΔΙΚΑΙΑ ΚΡΙΣΙΣ**».

Δεξιὰ τοῦ ἀγγέλου παρίσταται ὁ οὐρανός, ἀριστερὰ δ' ἡ θάλασσα. Εἰς μὲν τὴν θάλασσαν πλέει ἰστιοφόρον και ἀναδύνονται ἄνθρωποι (νεκροὶ ἐκ ναυαγίων), εἰς δὲ τὸν οὐρανὸν εἷς ἀγγελὸς σαλπίζει, διάφοροι δ' ἄνθρωποι ἐνδεδυμένοι εὐπρεπῶς πετοῦν. Ἐπιγραφαὶ ἐξηγοῦν, ὅτι πρόκειται περὶ τῶν ζώντων κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Κρίσεως, πορευομένων εἰς τὴν αἰώνιαν κρίσιν. «Καὶ ἡμεῖς οἱ ζῶντες οἱ περιλειπόμενοι εἰς ἀπάντησιν τοῦ Κυρίου εἰς ἀέρα», «Καὶ ἐν σάλπιγγι Θεοῦ καταβήσεται ἔξ οὐρανοῦ και οἱ νεκροὶ ἀναστήσονται πρῶτον». Πράγματι κάτω εἰς τὴν πέμπτην σειρὰν ἀριστερὰ τῆς εἰκόνας παρίστανται οἱ τάφοι, ἔξ ὧν ἀνίστανται οἱ νεκροί. Τὸ ἔδαφος εἶναι καστανόχρουν. Ἄλλοι ἐξέρχονται ὡς σκελετοί, ἄλλοι ἐνδεδυμένοι. Μία νεκρὰ κρατεῖ τὸ τέκνον τῆς ἀνά χειρᾶς. Δύο κεφαλαὶ ἀγγέλων ἐμφυσοῦν τὴν ζωὴν εἰς τοὺς ἀνισταμένους. Σημειοῦνται ἐκεῖ, ἐκ τῆς Ἀγ. Γραφῆς, δίγλωσσα ρητὰ μὲ γραφὴν μεγαλογράμματον:

Ἰεζεκιήλ

(᾽Ε)κ τῶν ἀνέμων ἐλθέτω πῦμα και ἐμφύσησον εἰς τοὺς νεκροὺς τούτους και εἰσηλθεν ἐπ' αὐτοῖς τὸ πῦμα και ἔζησαν.

Ossa arida audite verbum Domini Haec dicit Dominus Deus ossibus his Ecce Ego intromittam in vos spiritum et vivetis.

Ἰεζεκιήλ

Τὰ ὄσα τὰ ξηρὰ ἀκούσατε λόγον Κυρίου τάδε λέγει Ἢς τοῖς ὀστέοις τούτοις. Ἴδὸν Ἐγὼ φέρω εἰς ὑμᾶς πνεῦμα ζωῆς και δώσω εἰς ὑμᾶς νεῦρα και ἀνάξω εἰς ὑμᾶς σάρκα και ζήσεσθε.

Ἐπίσης εἰς τὸ ἄκρον ἀριστερὸν κάτω ἡ δίστιχος μεγαλογράμματος ἐπιγραφή τῆς εἰκόνας, ἔχουσα οὕτω:

Ἰερεὺς Σταματινὸς Κάλμπιος τοῦ πίκλην Καναιανόλης. Καὶ τῆς πρεσβυτέρας αὐτοῦ Μαρίας και τῶν τέκνων αὐτοῦ μνήσθητι Κε. Δέησις τοῦ δούλου τοῦ θεοῦ. Γεωργίου Σταυριανοῦ ἅμα συμβίας και τέκνων αὐτοῦ.

ἀνεκαινίσθη ἡ εἰκὼν αὕτη ἀψῆθ'.

Ἐπερθεν τῆς ἐπιγραφῆς και πρὸς τὰ δεξιὰ ἄλλη:

**ΧΕΙΡ ΑΜΒΡΟΣΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ
ΕΜΠΟΡΟΥ**

Ἄγνωστος μέχρι τοῦδε Ἀμβρόσιος οὗτος εἰκάζεται ζωγράφος τῆς

εικόνας. Ἄλλ' ἢ ἐπιγραφὴ ἐγγράφη, ὡς ἅπασαι τοῦ κάτω ἀριστεροῦ ἡμίσεος αὐτῆς, διὰ μέλανος, ἐν ᾧ αἱ ἀντίστοιχοι τοῦ δεξιοῦ διὰ κιτρίνου. Πιθανώτερον δ' ὁ Ἀμβρόσιος νὰ ἦτο ὁ ἀνακαινιστὴς τῆς εἰκόνας καὶ τῶν ἐπιγραφῶν κατὰ τὸ 1769, προσθέσας καὶ τὸν δεύτερον τῆς ἐπιγραφῆς στίχον. Τοῦτο μόνον γνωρίζομεν. Ὅτι καὶ οἱ Κάλμποι, ἐξ ὧν ὁ ἱερεὺς Σταματινὸς Καναιανόλης (Χανιώτης), καὶ οἱ Σταυριανοὶ ἀνῆκον εἰς τοὺς *cittadini originali* τῶν Χανίων, ὧν κατάλογον ἔχομεν εἰς τὸ παρ' ἡμῖν χρονικὸν τοῦ Trivan (17ος αἰών). Διὰ ν' ἀνακαινισθῆ δ' ἡ εἰκὼν τῷ 1769 θὰ ἦτο πολὺ παλαιότερα, ὡς δευκνύει καὶ τὸ ἐν αὐτῇ οἰκόσημον τοῦ ἀφιερωτοῦ, πάντως προγενεστέρα τοῦ ἔτους τῆς καταλήψεως τῆς νήσου ὑπὸ τῶν Τούρκων (1645). Εἰς τὰ ἄκρα τῆς τρίτης σειρᾶς ἐκατέρωθεν δεξιὰ μὲν ὁ προφήτης Ἡσαΐας μὲ μίαν ρῆσιν, ἐκτυλισσομένην ἐπὶ διφθέρᾳ· ἀριστερὰ δ' ὁ Δαυΐδ: «Πῦρ ἐνώπιον αὐτοῦ προπορεύεται καὶ φλογιεὶ κύκλω τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ!». Καὶ οἱ δύο προφῆται σχετίζονται μὲ τὸ κάτω μέρος τῆς εἰκόνας, περὶ οὗ περαιτέρω.

Κάτωθεν τοῦ ἐν νεφέλῃ ἀγγέλου τῆς γ' σειρᾶς καὶ πρὸς τὰ δεξιὰ, παρίσταται ὁ Ἀντίχριστος ὑπὸ μορφήν διαβόλου ἐπὶ θηρίου, καταπίνοντος ἀνθρώπων. Πλησίον ἱερωμένους γυμνὸς «ΑΝΗΠΟΤΑΚΤΩΣ», θηρίον (λέων περρωτός, τετρακέφαλος). Ὅμοίως ἀνδρόγυνον παράνομον καὶ δίπλα «οἱ συγχωρήσαντες τοῦτο γενέσθαι» ἱερωμένοι, καὶ οἱ τέσσαρες γυμνοί. Ἡ κάτω τοῦ ἀγγέλου ἀριστερὰ παραστάσις εἶναι τεσσάρων ὀλοσώμων βασιλέων. Φοροῦν στέμματα καὶ ποδήρη φορέματα. Ὁ πρῶτος ἐξ ἀριστερῶν, ὁ Δαρεῖος, κρατεῖ ὑψωμένον ξίφος καὶ εἰς τὴν σφαῖραν, ἣν βασιάζει ἢ ἀριστερὰ του, ὑπάρχει τὸ γράμμα Π (Περσίας). Ὁ Ἀλέξανδρος καθ' ὅμοιον τρόπον κρατεῖ ξίφος καὶ σφαῖραν μὲ τὸ γράμμα Μ (Μακεδονίας). Τρίτος ὁ Αὐγουστος μὲ ξίφος ἐστραμμένον πρὸς τὴν γῆν καὶ σφαῖραν μὲ τὸ γράμμα Ρ (Ρώμης) καὶ τελευταῖον ὁ Κωνσταντῖνος, φέρων ὑψωμένην ράβδον ἀπολήγουσαν εἰς σταυρὸν καὶ σφαῖραν μὲ τὸ γράμμα Κ (Κωνσταντινουπόλεως).

Ἐπολείπεται πρὸς περιγραφὴν σημαντικώτατον μέρος τοῦ πίνακος, τὸ δεξιὸν του, ἢ *Κόλασις*. Ἐκ τοῦ σταυροῦ (τῆς β' σειρᾶς) ἐκχέεται πυρίνη λάβθα, «Τὸ πῦρ τὸ Ἐξώτερον», ἢ ὁποία πληροῖ τὸ μέρος τοῦτο. Ἐπ' αὐτῆς εἶναι αἱ παραστάσεις τοῦ Ἀντιχρίστου, περὶ ὧν ἀνωτέρω. Δεξιώτερα ὁ Τάρταρος ὡς οἰκοδόμημα τρίκλιτον κατ' ὄψιν τομῆς. Ἐντὸς τοῦ μαύρου καὶ σκοτεινοῦ Ταρτάρου ἀλυσόδετοι οἱ πόρνοι. Ἄνωθεν ἄγγελος ἐκτυλίσει ρῆσιν καὶ ὑπ' αὐτὸν ἐντὸς νεφέλης ὁ Ἀβραάμ ἐν τοῖς κόλποις του κρατεῖ ψυχὴν (τὸν Λάζαρον). Οἱ τροῦλλοι τοῦ Ταρτάρου καπνίζουσι ὡς καπνοδόχαι. Ἄγει δ' εἰς αὐτὸν γέφυρα, δι' ἧς καὶ ἐκ δεξιῶν ὀδηγοῦνται οἱ ἁμαρτωλοί. Ἐπ' αὐτῆς καὶ εἰς τὸ μέσον πύρινος ἄγγελος μετὰ σπάθης, «ἢ φλογίνη ρομφαία». Δεξιὰ τρία ζεύγη ἀλυσσοδέτων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν (: Τὸ τῆς ἀκηδίας, τὸ αὖν . . . τὸ μὴ πλησιάζον). Ἀριστερὰ δὲ τοῦ ἀγγέλου ἐπὶ τῆς γεφύρας ὀδηγοῦνται πρὸς τὸν Τάρταρον ἕτερα τρία ζεύγη (: τὸ τῆς

ἔχθρας, τὸ μοιγευόμενον, τὸ τῆς αἰμομιξίας). Κάτωθι τῆς γεφύρας φλόγιнос ποταμός, ἐν ᾧ κολυμβοῦν «Λαϊκοί», μιτροφόροι, καὶ πάπας φέρων τιάραν. Δαίμονες βαστάζουν ἐπὶ τῶν ὤμων των τὸν γαστρίμαργον καὶ τὸν λαίμαργον. Ὁ δὲ σκώληξ ὁ ἀκοίμητος κατατρώγει δύο. Ὑπάρχει ἀκόμη καὶ εὐρύχωρος λέμβος, «Τὸ τῆς ἀπωλείας σκάφος», ὅπου γυμνοὶ συνωθοῦνται οἱ αἰρετικοί. Περαιτέρω ὁ πλούσιος ἀνατείνει πρὸς τὸν Ἀβραάμ (τὸν ὑπερθεν τοῦ Ταρτάρου) τὴν χεῖρα καὶ φωνάζει κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν (διὰ μέλανος): «Πάτερ Ἀβραάμ, ἐλέησόν με».

Τὸ ὑπὲρ τὴν γέφυραν καὶ τὰς περιγραφείσας παραστάσεις κενὸν μέχρι τῆς τρίτης τῆς εἰκόνης σειρᾶς καὶ τοῦ προορήτου Δαυὶδ, πληροῦται διὰ τοῦ πυρὸς τοῦ ἐξωτέρου, ἐν ᾧ κολυμβοῦν οἱ ἁμαρτωλοί. Εἶναι δ' οὗτοι: Οἱ μάγοι, οἱ ἀμελεῖς, οἱ διώκται τῶν πτωχῶν, οἱ παραζυγισταί, οἱ σοδομισταί, οἱ κόλακες, οἱ μαλακοί, οἱ φονεῖς, οἱ μνησικάκοι, οἱ βλάσφημοι, οἱ κλέπται, οἱ περίφανοι (sic) καὶ πολλοὶ ἄλλοι.

Ἡ εἰκὼν ἀνεκαινίσθη τῷ 1919, ἀνεπαισθήτως μᾶλλον. Λυποῦμαι, διότι ἡ φωτογραφία τῆς εἰκόνης ἀπέτυχε καὶ δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ παρατεθῆ ἐνταῦθα.

Ὁ ἕτερος πίναξ, πλαισιωμένος, διαστάσεων 1,40×2,40 μ., παριστᾷ τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου (εἰκ. 3). Ἡ Παρθένος ἔχει κοιμηθῆ γλυκύτατα ἐπὶ τῆς νεκρικῆς κλίνης. Ὁ υἱὸς τῆς τὴν προσβλέπει προσηνῆς, κρατῶν τὴν ἐν εἶδει βρέφους ψυχὴν τῆς, περιστοιχιζόμενος ὑπὸ τεσσάρων ἀγγέλων λευκοφορούντων, ὑπερθεν δ' ἵπταται ἐξαπτέρυγον χερουβεῖμ. Ὑψηλότερα δύο ἄγγελοι, κρατοῦντες ρήσεις ἀνὰ χεῖρας, προσκαλοῦν τὴν Θεομήτορα πρὸς τὰ οὐράνια σκηνώματα. Οἱ ἀπόστολοι, ἕνδεκα δεξιὰ καὶ ἕξ ἀριστερά, μὲ λύπην προσβλέπουν τὸ σκηνώμα καὶ ἀλλήλους. Ὑπάρχουν τρεῖς ἱεράρχαι ἐνδεδυμένοι τὰς ἀρχιερατικὰς των στολὰς, εἷς δ' αὐτῶν ἀναγινώσκει τὰ τῆς κηδείας. Τοῦ ἀπαραιτήτου Ἑβραίου ἔχουν ἀποκοπῆ αἱ βέβηλοι χεῖρες· ἀλλ' ὁ ἀποκόψας δὲν φαίνεται. Δεξιὰ καὶ ἄνω φαίνεται ἡ πόλις (Χανιά), ἐν ἣ πολλαὶ οἰκίαι καὶ ναὸς ἔχων κωδωνοστάσιον. Ἀριστερὰ φρούριον, οἰκία μεγάλη μὲ κόκκινα κεραμίδια, ἐξώστην ἐκ τῶν συνήθων τῆς ἐν Κρήτῃ ἐνετοκρατίας. Ἐκ τῆς πύλης τοῦ φρουρίου ἔχουν ἐξέλθει τρεῖς γυναῖκες. Εἶναι πιθανώτατα αἱ ἴδιαι αἱ ἀφιερῶτριαι, ὧν τὰ οἰκόσημα εὐρίσκονται ἡμιαπεσβεσμένα κάτω εἰς τὸ μέσον (ᾄρα εἰκ. 4).

Ἡ πολυπληθὺς συνοδεία τῆς Θεομήτορος (ὑπὲρ τὰς μορφὰς) ἔχει ἀρίστως διαταχθῆ, κατὰ συμπλέγματα ζωηρὰ καὶ φυσικά.

Καὶ ἡ εἰκὼν αὕτη ἐπιδιορθώθη τῷ 1919, κατὰ τρόπον καταστρεπτικὸν ὠρισμένων τῆς τεμαχίων. Εἷς τὴν ἐπιδιόρθωσιν αὐτὴν ἢ καὶ εἰς παλαιότεραν θὰ ὀφείλεται ἡ ἀπάλειψις τυχὸν ὑπάρξαντος ὀνόματος ζωγράφου ἢ ἀφιερωτικῆς ἐπιγραφῆς, πάντως δ' ἡ ἀπόσβεσις τῶν οἰκοσήμεων. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἐπισκευὴν φαίνεται τὸ γαλήνιον τῶν προσώπων καὶ τῆς Θεοτόκου ἢ

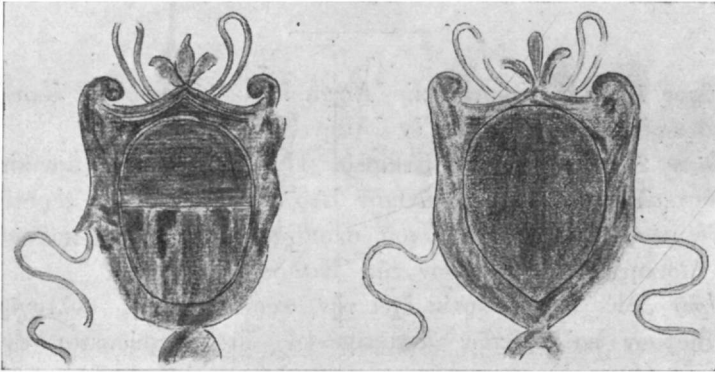

Εικ. 3. Μεγάλη εικών τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου.

ἀταραξία, ἥτις, κατὰ τὸν Κυδωνιέα Σκοῦφρον (ἢ ρῆσις περὶ εἰκόνας τοῦ Τζάνε) φαίνεται «ὡς νὰ μὴ ἐδοξίμασε τοῦ θανάτου τὸν ὕπνον».

Ἐκ τῶν οἰκοσήμεων τοῦ πρώτου (εἰκ. 2) ὁ θυρεὸς εἶναι κίτρινος, ἔχων κορυφὴν ἐρυθράν, ἐναλλάσσει δὲ τὰς ζώνας ἐκ κιτρίνων εἰς ἐρυθράς. Ἡ ταινία εἶναι ὁμοίως κιτρίνη. Ἄν ὑπῆρχεν ἔμβλημα δὲν διεσώθη. Τὸ δεύτερον ἔχει τὸν θυρεὸν κίτρινον, μετὰ κιτρίνης ὁμοίως ζώνης. Ἄλλ' αἱ ζῶναι, ἢ κορυφὴ κλπ., δὲν δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν ποῖον χρῶμα εἶχον, διότι ἡμαυρώθησαν.

Τὸ τρίτον δὲν σφῆζει εἰμὴ ἐλάχιστον τμημα τοῦ θυρεοῦ (ἄνω δεξιὰ).

Εἰκ. 4. Οἰκοσήμεον κάτωθεν τῆς εἰκόνας τῆς Κοιμήσεως.

Καὶ αἱ δύο εἰκόνας, κατὰ φιλικὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου κ. Γ. Σωτηρίου, εἶναι ἔργα πιθανότατα τοῦ Δαμασκηνοῦ ἢ τῆς σχολῆς αὐτοῦ, μέλος τῆς ὁποίας θὰ ἦτο καὶ ὁ Ἀμβρόσιος, ἂν δὲν εἶναι ὁ ἀνακαινιστὴς τοῦ 1769. Ἐμπορος δὲ φαίνεται ἐπίθετον τοῦ μοναχοῦ καὶ οὐχὶ ἐνδεικτικὸν ἐπαγγέλματος.

Τὴν σήμερον ὁ ναὸς τῶν Ἀγ. Ἀναργύρων ἀποτελεῖ ἰδίαν ἐνορίαν. Τὸ παλαιὸν ἐπισκοπικὸν μέγαρον, ὅπερ παλαιότερον ἐχρησιμοποιήθη διὰ νὰ στεγάσῃ τὸ πρῶτον Γυμνάσιον τῆς πόλεως καὶ κατόπιν τὸ δημοτικὸν σχολεῖον τῆς συνοικίας, ἐπωλήθη εἰς ἰδιώτην. Ἄλλ' εἰς ἡμέρας ἡλιολούστους τὸ μόνον, ὅπερ τις θ' ἀναζητήσῃ ἀναπαριστῶν ἐνετικὴν συνοικίαν, θὰ εἶναι αἱ διώρυγες τῆς ὑπερηφάνου μητροπόλεως.